

ERTE, KELER VE UĞURLAYICI

İdris Nebi UYSAL

Ülkemizde dille ilgili çalışmaları yürütme görevi öncelikli olarak TDK'ye verilmiştir.¹ Kuruluşundan itibaren mesaisini ve imkânlarını “Türk dili üzerinde araştırmalar yapmak ve yaptırmak, Türk dilinin güncel sorunlarıyla ilgilenerek çözüm yolları bulmak” başlıkları üzerinde yoğunlaştıran TDK; taşıdığı sorumluluğa bağlı olarak zaman zaman sözlük, yazım kılavuzu gibi eserleri de yenilemekte. İlk baskısı 1945 yılında yapılan *Türkçe Sözlük (TS)*, 2011’de on birinci baskıya ulaşmıştır. Hiç kuşkusuz sözlük ve kılavuz gibi eserlerin en belirgin özelliği, zamanla güncellenme istemeleridir. Mevcut sözcüklerin yeni anlamlar kazanması, dile çeşitli yollarla yeni sözcüklerin girmesi, bu eserlerin belli aralıklarla güncellenmesini gerekli kılar. Kurum da dilde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ilk baskısını 1945’te yaptığı *TS*’yi on kez güncellemek durumunda kalmıştır. Önümüzdeki yıllarda eserin yeni baskılarının olacağı da aşikârdır.

Yalnızca ulaştığı söz varlığı sayısı bakımından değil, sonuna eklenen yaklaşık yüz sayfalık “Ek Bilgiler” bölümüyle de önceki basımlardan farkını ortaya koyan *TS*’nin son baskısı; söz, terim, deyim ve anlamdan oluşan 122.423 adetlik söz varlığına sahip. “Sunuş” bölümündeki bilgilerden eserin; 77.005 madde başı, 15.287 madde içi olmak toplam 92.292 sözden oluştuğu görülüyor. Bu rakam, onuncu baskıda 104.481. Son baskı, öncekine göre %17 oranında artış göstermiş. Artan sadece sözlük maddeleri olmamış, maddeler için edebiyat eserlerinden seçilen tanık niteliğindeki cümleler de yukarıdaki rakamın birkaç puan üstünde artmıştır. Sözlükçülükte sözlük maddesi yazmak kadar o maddenin anlamını, dildeki yerini, cümledeki işlevini örnekleyen tanık cümlesini esere dâhil etmek de önemlidir. Sözlük

1 Türkçenin gelişme alanlarını ve dildeki sadeleşme çabalarını etraflıca okumak isteyenlere yazının “Kaynaklar” bölümünde künyesi verilen Agah Sırrı Levend’in (1949) eserini tavsiye ederiz.

biliminin sözlüklerde aradığı temel ilkelerden biridir tanımlama. *TS*'nin ilk bakışta seleflerine kıyasla daha ayrıntılı hazırlandığı, işlevselliğinin de hayli geliştirildiği söylenebilir.

Dikkatler eserin ilk ve son bölümlerinden uzaklaştırılıp gövde üzerinde yoğunlaştırıldığında anlamakta zorlandığımız bazı durumlarla karşılaşırız. Bizi şaşırta ve düşündüren, daha önceki baskılarda (1998, 2005) yer alan kimi sözcüklerin eldeki sözlükten çıkarılmış olması. Bu durumun, sözlüğün amaç ve işlevine uygun olmadığı, hatta hazırlanma ilkelerine de ters düştüğü açıktır. Burada konuyu anlaşılır kılmak amacıyla üzerinde durduğumuz üç sözcük var: *erte*, *keler*, *uğurlayıcı*. Sözlüğün son iki baskısı bu gözle baştan sona karşılaştırıldığında başka örneklere de rastlanması muhtemeldir. Ancak dikkatleri çekebilmek için yukarıdaki üç örneğin kâfi olacağı kanısındayız.

Sözlüğün onuncu baskısında (TDK 2005: 648) “*Bir günün veya olayın arkasından gelen zaman*” karşılığıyla temsil edilen ve “*bayram ertesi, savaş ertesi*” örnekleriyle tanımlanan “*erte*” sözcüğü, son baskıdan çıkarılmıştır. Bu tavrı, “*erte*”nin hayat verdiği *cumartesi*, *pazartesi* birleşiklerini; *bayram ertesi*, *savaş ertesi* vb. söz öbeklerini dikkate almamak, dahası yok saymak demektir. “*erte*”, bugün yazı dilinde tek başına kullanılmıyor ancak bu kelimenin kimi tamlamalarla kelime gruplarının oluşumuna katkı sağladığı biliniyor. Mesela *balo ertesi*, *düş ertesi* kullanımları yazar Sevinç Çokum’un *Tren Burdan Geçmiyor* (2014: 81, 103) adlı romanında gördüğümüz örnekler. Gerek konuşma dilinde gerekse ağızlarda sözcüğün temsil edildiği türlü yapılarla da karşılaşmak mümkündür. Bugün Denizli başta olmak üzere ülkemizin muhtelif yerlerinde “*düğünün hemen ertesi günü veyahut düğünden bir süre sonra gerçekleştirilen gelin görme merasimi*”ni anlatan *gelin ertesi* bunun canlı bir örneği (bk. 2009a: 1980). Birkaç gün önce kanallar arasında geçgeç yaparken bir televizyon dizisinde duyduğumuz “...*olayın ertesinde...*” şekli de bir diğer örnek. Yukarıdaki yapılardan biriyle karşılaşan okur; anlamını merak ettiği, başka örneklerini görmek istediği “*erte*”yi Türkçenin en temel kaynaklarından *TS*’de bulabilmeli. Sözlük, hiç olmazsa “*cumartesi*” ve “*pazartesi*”nin hatırına bünyesinde ona yer vermeli.

Sözlüğün son hâlinde bizi düşünmeye sevk eden sözcüklerden biri de “*keler*”. Evvelki baskılar (1998, 2005) bu kelimeye kucak açarken sonuncusunun hem “*keler*”i hem de kullanıcıyı sahiplenmediği anlaşılıyor. Türkçenin ve medeniyetimizin inşacılarından Yunus Emre’nin ilahilerini okuyan bir kişi “*Yemiş kurt kuş bunu keler / Nicelerin bağrın deler*” dizelerindeki “*keler*”in ne olduğunu öğrenmek için *TS*’ye bakarsa şu açıklamayla karşılaşacaktır:

keler: *is. hay. bil.* Köpek balıkları takımının kelergiller familyasından, ılık ve tropik denizlerde yaşayan, uzunluğu 1,5 metre kadar olan, bir defada 20 yavru doğuran bir tür balık, keler balığı (*Rhina squatina*). (TDK 2011: 1381)

Yaşam alanı daha çok ılık ve tropik denizler olan bu köpek balığının ülkemizi çevreleyen sularda görülmesi, seyrek karşılaşılan bir durum. Hâliyle, baş ve vücudu yassı, göğüs yüzgeçleri büyük, korkunç görünüşlü bu balığın yakalanması da haber değeri taşıyor. Yunus'un sözünü ettiği "keler", bu değil elbette. "keler" için tarihî sözlüklere (*bk.* TDK 2009b: 2404) müracaat edildiği vakit şu tanımla karşılaşılıyor: "bir çeşit kertenkele, yılan ebesi". Yunus Emre'nin şiirine taşıdığı varlık için uygun olan açıklama bu olmalı. İşte bu noktada "*Yunus'un dili tarihsel sözlükleri ilgilendirir, günümüz sözlükleri böyle kelimeleri içermemeli.*" diye düşünenler çıkabilir. Ancak bilinmelidir ki bugün Türkiye Türkçesi ağızlarının önemli bir kısmı da *kertenkele* için *keler* sözcüğünü tercih ediyor. *Derleme Sözlüğü*'ndeki (TDK 2009c: 2730) kayıtlara göre *keler*; Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinin birçok yerinde işlek. Sözcüğün anlamına dair bir anket düzenlense "kertenkele" diyenlerin sayısı "köpek balığı" diyenlerin üzerinde olacaktır. Bu durumu, üniversitede dersine girdiğimiz öğrenciler üzerinde tecrübe ettiğimizi de belirtelim. Hâlen halkın belli bir kesiminin bilip söz varlığında yaşattığı, *Yunus Emre Divanı* başta olmak üzere 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kaleme alınmış birçok edebî eserde kendisine yer bulan bir kelimenin sözlük dışında kalması kabul edilebilir değil. *keler* (kertenkele), bize *keler balığı*'ndan daha yakın. Özel bilgisi, merakı olanlar dışında bu balığı acaba kaç kişi biliyor?

Güncel sözlüklerin, sayfalarında halk ağızında yaşayan ve belli bir yaygınlığı olan kelimelere de yer açtığını biliyoruz. Böyle sözcüklerin, ölçünlü (standart) dili söz varlığı bakımından besleyip zenginleştirdiği muhakkaktır. TS, bu uygulamanın başarılı örnekleri arasında gösterilebilir. Ayrıca bugün ölçünlü dilde kullanılmayan fakat tarihî metinlerde karşılaşılan sözcük, deyim vb. unsurların güncel sözlüklere kazandırılmasında yarar var. Burada bir ölçüte ihtiyaç duyulabilir. Karar verilirken güncel sözlüklere alınması teklif edilen sözlerin ağızlarda yaşayıp yaşamadığına bakılabilir. Sözlüğün "keler" maddesi, yapılacak yeni baskılarda kullanım yerleri de dikkate alınmak suretiyle yeniden düzenlenmelidir.

Üçüncü ve son örnek "*uğurlayıcı*". TS'nin onuncu baskısında (TDK 2005: 2031) "*uğurlayan kimse*" anlamıyla yer alan bu sözcük, eserin son baskısından çıkarılmıştır. Daha evvel TS'de bulunan, bugün de Türkçenin kimi

güncel sözlüklerinde (bk. Çağbayır 2007: 4972, Püsküllüoğlu 2008: 1751) görülen “uğurlayıcı”, bilinen ve günlük hayatta da karşılaşılan bir sözcük. Konuya Tren Garı’nda bilet kontrol noktasına asılı tabeladaki “*Bileti olmayanlar ve uğurlayıcılar kontrol noktasından ileriye geçemez.*” cümlesi bunu tanıklıyor Her gün trenle yolculuk eden, istasyona yolcusunu yahut gideni selamletmeye gelen kişilerin gözüne çarpan “uğurlayıcı”, TS’ye de göz kırpmıyor.

Bir dildeki sözcük sayısı ne kadar çok olursa dilin ifade imkânları o kadar genişlemiş olur. Bu durum; dilin zenginliğine işaret eder, dilin kullanıcılarına da türlü olanaklar sağlar. “erte”, “keler” ve “uğurlayıcı”nın yenilenen sözlükte bulunmayışı, eser için kayıptır. Ümidimiz, bu yazının “erte”sinde kaybın farkına varılacak olmasıdır. Yitik olanı nerede, ne zaman ve ne şekilde bulduğumuz önemli değildir. Mühim olan eksikliğin farkına varabilmek ve onu rastladığınız yerde alabilmektir.

Hoş geldin erte!

Hoş geldin keler!

Hoş geldin uğurlayıcı!

Kaynaklar

- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ÇOKUM, Sevinç (2014), *Tren Burdan Geçmiyor*, Kapı yayınları, İstanbul.
- EMİNOĞLU, Emin (2010), *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Asitan Yayıncılık, Sivas.
- İLHAN, Nadir (2007), *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri*, Manas Yayınları, Elazığ.
- LEVEND, Agah Sırtı (1949), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2008), *Türkçe Sözlük*, Can Yayınları, İstanbul.
- TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, 9. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2005), *Türkçe Sözlük*, 10. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2009a), *Derleme Sözlüğü III*, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2009b), *Tarama Sözlüğü IV*, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2009c), *Derleme Sözlüğü IV*, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.